

gement]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia «Ekonomika»*, no. 15 (2023).
DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-15\(30\)-03](https://doi.org/10.33296/2707-0654-15(30)-03)
Prokhorova, V. V., Babichev, A. V., and Budanov, M. P. "Enerhetychna bezpeka yak stratehichnyi priorytet zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy" [Energy Security as a Strategic Priority for Ensuring the National Security of Ukraine]. In *Transformatsiia ekonomichnoho seredovyschcha v umovakh entropii*, 162-173. Kharkiv: Vydavnytstvo Ivanchenka I. S., 2024.
DOI: 10.33296/monograf-2024
Prokhorova, V., and Us, V. "«Zelena» enerhetyka v kontseptsii tsyrkuliarnoi ekonomiky: vidnovlennia ta vykorystannia ponovliuvanykh dzherel u nestabilnykh umovakh" ["Green" Energy in the Concept of

Circular Economy: Restoration and Use of Renewable Sources in Unstable Conditions]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia «Ekonomika»*, no. 18 (2024).
DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-18\(36\)-05](https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-05)
Scatec Ukraine. <https://www.scatecua.com>
UDP Renewables. <https://udpr.com.ua>
Us, Yu., and Yukhman, Ya. "Taryfotvorennia v enerhetychnomu sektori ekonomiky Ukrainy: metody ta formy upravlinnia" [Tariff Formation in the Energy Sector of the Economy of Ukraine: Methods and Forms of Management]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriiia «Ekonomika»*, no. 18 (2024).
DOI: [https://doi.org/10.33296/2707-0654-18\(36\)-04](https://doi.org/10.33296/2707-0654-18(36)-04)

УДК 330.3
JEL: O13; Q20; Q30; Q57
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-5-87-96>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНО БЕЗПЕЧНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

©2024 ЛЕВКОВСЬКА Л. В., ШПИЛЬОВА Ю. Б., ОМЕЛЬЧЕНКО А. А.

УДК 330.3
JEL: O13; Q20; Q30; Q57

Левковська Л. В., Шпильова Ю. Б., Омельченко А. А. Концептуальні засади розвитку екологічно безпечного природокористування в повоєнний період відновлення України

Метою статті є дослідження вдосконалення системи екологічно безпечного природокористування в повоєнний період відновлення України. Обґрунтування наукових засад і практичних рекомендацій формування такої системи має соціальне й економічне значення та є основою для досягнення ефективного використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу в умовах повоєнного відродження. Визначено змістовні та функціональні ознаки системи екологічно безпечного природокористування та проаналізовано принципи та підходи до неї як до концепції, що вказує на особливості використання природних ресурсів і середовища з урахуванням екологічних аспектів та збереження природних балансів. Розглянуто соціо-еколого-економічні передумови розвитку системи екологічно безпечного природокористування; обґрунтовано взаємозв'язок сталого розвитку з екологічним через досягнення стійкості та життєздатності економіки й екологічні обмеження використання природних ресурсів спільно з екологічними правами, обов'язками та безпекою населення. Запропоновано стратегічні пріоритети екологічно безпечного природокористування в умовах повоєнного відновлення країни, які мають орієнтуватися на визначений вектор розвитку держави відповідно до нормативно-правових документів та базуються на досягненні європейських стандартів у контексті реалізації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та Європейського «зеленого» курсу.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічно безпечне природокористування, повоєнний період, стратегічні пріоритети, сталий розвиток.
Рис.: 3. **Бібл.:** 8.

Левковська Людмила Володимирівна – доктор економічних наук, професор, завідувачка відділу природно-техногенної та екологічної безпеки, Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України (бульвар Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: levlv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7823-7062>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57731836400>

Шпильова Юлія Борисівна – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки, Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України (бульвар Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: shpuleva_y@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0220-0041>

Омельченко Алла Анатоліївна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки, Інститут демографії та проблем якості життя Національної академії наук України (бульвар Шевченка, 60, Київ, 01032, Україна)

E-mail: alla.omeletschenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8755-0889>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57223368764>

UDC 330.3

JEL: O13; Q20; Q30; Q57

Levkovska L. V., Shpylova Yu. B., Omelchenko A. A. Conceptual Principles of the Development of Ecologically Safe Nature Use in the Post-War Reconstruction Period of Ukraine

The aim of the article is to study the improvement of the system of ecologically safe nature management in the post-war period of Ukraine's recovery. The substantiation of scientific principles and practical recommendations for the formation of such a system is of social and economic importance and provides a basis for achieving effective use, protection and reproduction of natural resource potential in the conditions of post-war revival. The substantive and functional features of the system of ecologically safe nature management are defined and the principles and approaches to it as a conception that indicates the features of the use of natural resources and the environment, taking into account ecological aspects and the preservation of natural balances, are analyzed. The socio-ecological-economic prerequisites for the development of the system of ecologically safe nature management are considered; the relationship between sustainable development and environmental development through the achievement of sustainability and viability of the economy and ecological restrictions on the use of natural resources together with environmental rights, responsibilities and safety of the population. Strategic priorities of ecologically safe nature management in the context of post-war reconstruction of the country are proposed, which should focus on a certain vector of development of the State in accordance with regulatory documents and are based on the achievement of European standards in the context of the implementation of the Association Agreement with the European Union and the European Green Deal.

Keywords: ecological safety, environmentally friendly nature management, post-war period, strategic priorities, sustainable development.

Fig.: 3. **Bibl.:** 8.

Levkovska Liudmyla V. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (60 Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine)

E-mail: levlv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7823-7062>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57731836400>

Shpylova Yuliia B. – D. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Leading Researcher of the Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (60 Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine)

E-mail: shpuleva_y@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0220-0041>

Omelchenko Alla A. – PhD (Economics), Senior Research Fellow of the Department of Natural-Technogenic and Environmental Safety, Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine (60 Shevchenka Blvd, Kyiv, 01032, Ukraine)

E-mail: alla.omeltschenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8755-0889>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorid=57223368764>

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується суттєвими його трансформаціями та охоплює практично всі сфери суспільних відносин. Унаслідок соціально-економічних трансформацій сучасного глобалізованого світу Україна розпочала новий етап свого розвитку в умовах, коли, з одного боку, зростають військово-протистояння та військові загрози, а з іншого – виникла низка нових несилових загроз, джерела яких сконцентровані як усередині, так і ззовні країни. У результаті цього національна безпека країни все більше залежить від стану навколишнього середовища, екологічно безпечного та раціонального використання природних ресурсів, прогнозу та пом'якшення наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру.

Водночас унаслідок воєнних дій на території України відбувається ще більш масштабна катастрофа, яка зачіпає всі природні ресурси та екосистеми. Відсутність доступу до територій та об'єктів природоохоронного управління, руйнування та втрата інфраструктури, кадрів та обмежена можливість працювати, призупинення заходів контролю на період воєнного стану негативно вплинули на можливість повноцінно реалізувати принципи

екологічно безпечного природокористування як у державі загалом, так і на окремих її територіях.

Концептуальним проблемам екологічно безпечного природокористування присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних учених: М. В. Андерсона, М. Д. Балджи, Б. В. Буркинського, О. О. Веклич, В. А. Голяна, П. М. Грицюка, Б. М. Данилишина, А. Й. Жемби, В. М. Ісаєнко, Н. В. Караєвої, В. С. Кравціва, Н. В. Павліхи, В. І. Павлова, О. Ю. Попової, Ю. І. Стадницького, С. К. Харічкова, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова та інших. Питання відновлення природних ресурсів України безпосередньо у воєнний та повоєнний періоди у своїх роботах також висвітлювали В. В. Корнієнко, В. Є. Джига, А. О. Сєдов, З. П. Паньків та інші.

Так, наприклад, Г. В. Анісімова та О. В. Донець зазначають, що першочерговим завданням держави має бути відновлення (відтворення) природних ресурсів та комплексів у своїй екологічній політиці задля збереження природно-ресурсного потенціалу України та подолання загроз, які несуть втрата біорізноманіття, виснаження та руйнування екосистем для людства загалом та народу України зокрема[1, с. 12].

Про важливість і необхідність збалансовано-го використання, збереження та відновлення природних ресурсів наголошено й у нормативно-правових документах. Зокрема, в Основних засадах (стратегіях) державної екологічної політики України на період до 2020 та 2030 років визначені місце та роль охорони довкілля та акцентовано увагу на питаннях відновлення (відтворення) природних ресурсів у державній екологічній політиці на певному етапі розвитку. Якщо у Стратегії на період до 2020 р. йдеться про підпорядкованість екологічної політики соціально-економічному розвитку держави, то у Стратегії до 2030 р. декларується необхідність запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України, що і визначає актуальність екологічно безпечного природокористування [2, с. 338].

У науковій літературі розглядаються різнопланові питання щодо теоретико-методологічних основ та узагальнення досвіду з екологічно безпечного природокористування. Проте недостатньо дієві механізми екологічно безпечного використання природних умов і ресурсів потребують наукового обґрунтування напрямів їх удосконалення на рівні країни та регіонів. Особливу увагу доцільно зосередити на поліпшенні організаційно-економічних та інституційних засад екологічно безпечного природокористування саме в повоєнний період відновлення України.

Мета дослідження полягає в удосконаленні системи екологічно безпечного природокористування в повоєнний період відновлення України. Обґрунтування наукових засад і практичних рекомендацій формування такої системи має соціальне й економічне значення та є основою для досягнення ефективного використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу в умовах повоєнного відродження.

Теоретичним і методологічним підґрунтям для написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно розвитку екологічно безпечного природокористування. Дослідження проведено із застосуванням методів теоретичного узагальнення, компаративного аналізу, синтезу, систематизації даних і графічних методів, що дало змогу сформулювати концептуальні засади системи екологічно безпечного природокористування, а також обґрунтувати напрями її розвитку в повоєнний період відновлення економіки.

Збройна агресія РФ проти України триває понад два роки, при цьому внаслідок ведення бойових дій зазнає значної шкоди цивільне населення, житлова та виробнича інфраструктура, знищуються населені пункти, руйнується при-

родне середовища життєдіяльності. Перераховане вище є порушенням Положення про закони і звичаї війни на суходолі, яке є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі. Водночас війна несе величезні екологічні загрози для населення, що в майбутньому призведе до катастрофічних наслідків для навколишнього природного середовища. За оцінками Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, сума збитків від забруднення екології, спричинені війною, становлять близько 55,6 мільярдів євро (понад 2 трлн грн). Половина з цієї суми збитків – через забруднення повітря від лісових пожеж, ракетні атаки, горіння нафтопродуктів, забруднення земель понад – 980 млрд грн, водойм – 60 млрд грн. Потенційно замінованими вважаються понад 174 тис. км² території України. Понад 3 млн га лісу уражено цією війною. Лише підриг Каховської ГЕС, за даними Міндовкілля, спричинив збитків на суму, що перевищує 146 млрд грн, або 3,8 млрд євро. Без води опинилися зрошувальні системи сільгоспугідь, на яких вирощувалося близько 2 млн т зерна на рік (70% від експортованого Україною зерна до Африки у 2022 р.) [3]. На жаль, ця сума може значно зрости, адже наразі немає доступу до окупованих територій та прифронтової зони.

В Україні державні органи, фізичні та юридичні особи проводять збір доказів щодо руйнування природного середовища, наукові організації аналізують вплив на довкілля воєнних дій, документуються зміни. Наступними кроками мають бути: масштабна оцінка збитків відповідно до загальноприйнятих на державному рівні методик; розробка шляхів відновлення природного середовища та визначення коштів для мінімізації чи повного усунення шкоди, завданої елементам довкілля чи природним ресурсам. Водночас важливо сформулювати на державному рівні ефективну систему екологічно безпечного природокористування в повоєнний період.

Загалом екологічна безпека є компонентом національної безпеки, що гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля від реальних або потенційних загроз, які створюють природні чи антропогенні чинники. До того ж, екологічна складова різних видів безпеки може стати тим інтегратором, що об'єднає їх у систему національної безпеки, формує їх оптимальне співвідношення. Безсумнівно, що будь-який аспект національної безпеки втрачає свій сенс у разі непридатності довкілля для життя та діяльності людини. Саме тому екологічну безпеку необхідно розглядати не як одну зі складових національної безпеки суспільства, а як інтегратор, який

здатний, з одного боку, консолідувати суспільство, а з іншого – сприяти його прогресивному поступу [4, с. 25]. Фактично екологічна безпека – це система умов, спрямованих на забезпечення життєво важливих потреб та інтересів суспільства, які залежать та взаємопов'язані з наявними або потенційними загрозами, створеними антропогенним чи природним чинником. Гарантування екологічної безпеки спрямоване на формування та впровадження системи дієвих організаційних і економічних заходів щодо підтримання екологічної рівноваги. Важливо при цьому дотримуватися принципів раціонального природокористування. Об'єктами екологічної безпеки є природні умови, ресурси, середовище, матеріальні й духовні потреби людини.

Отже, екологічно безпечно природокористування можна розглядати як систему суспільних заходів, спрямованих на забезпечення охорони, відтворення та раціонального використання природних умов і природних ресурсів території. Фактично це такий стан природокористування (умовно його можемо назвати системою), за якого дотримання заздалегідь визначених умов забезпечує мінімальний ризик настання екологічної небезпеки для суспільства.

Екологічно безпечно природокористування – концепція, що вказує на особливості використання природних ресурсів і середовища з урахуванням екологічних аспектів та збереження природних балансів. Це означає, що, зокрема, ліси, води, ґрунти, повітря тощо використовуються з дотриманням принципу ефективності та захисту природних екосистем, щоб забезпечити їх життєздатність і запобігти шкідливому впливу на довкілля.

В основу екологічно безпечного природокористування покладено такі принципи господарської діяльності людства, як гармонізація відносин суспільства і природи, оптимальне врахування економічних та екологічних інтересів за безумовної першості останніх. Концепція екологічно безпечного природокористування базується на системних засадах із застосуванням синергетичного підходу та має міждисциплінарний характер. В основу її становлення покладено економіко-екологічні концепції та положення таких галузей знань, як екологія, економіка природокористування, економіка довкілля, екологічна економіка, екологічно збалансована економіка, «зелена» економіка тощо [5, с. 36].

Дослідження екологічно безпечного природокористування, на нашу думку, має здійснюватися з урахуванням соціальних, економічних і екологічних результатів заходів з охорони, відтворення та раціонального використання природних умов та ресурсів. Соціальні результати проявлятимуться через

скорочення захворюваності, збільшення тривалості життя, поліпшення умов життєдіяльності населення, підвищення працездатності тощо. Економічні результати передбачають скорочення збитків, що завдаються природі, економію витрат природних ресурсів, зниження забруднення навколишнього природного середовища, ефективно та раціональне використання земельних, лісових та водних ресурсів. Екологічні результати проявлятимуться через зменшення негативних впливів на природу, поліпшення стану довкілля, відновлення екологічної рівноваги та екологічно обґрунтованого використання природно ресурсного потенціалу тощо.

Аналізуючи наявну ситуацію в різних регіонах України, вважаємо, що стратегічні вектори екологічно безпечного природокористування на перспективу мають стати відкоригованими та враховувати різні типи територій, відрізнятися за наповненням для воєнного та повоєнного періодів. Уже сьогодні необхідно оптимізувати завдання, чітко визначити етапи та заходи з її реалізації, враховуючи статус України як кандидата на членство в ЄС. Ключовим завданням має бути відновлення та захист довкілля України й євроінтеграційні зміни як два паралельних і одночасних процеси.

Відповідно до наших досліджень система екологічно безпечного природокористування – це сукупність суспільних заходів, спрямованих на забезпечення охорони, відтворення та раціонального використання природних умов і ресурсів, яка має динамічний характер і змінюється залежно від наявних у країні соціально-економічних і політичних умов. Функціонування системи екологічно безпечного природокористування схематично зображено на рис. 1.

У повоєнний період відбудова України має включати дії, спрямовані на захист, збереження, відновлення, стале використання й управління природними або зміненими екосистемами, які в ефективний і адаптивний спосіб сприяють вирішенню соціальних, економічних і екологічних викликів та впливають на добробут людей, послуги екосистем та їхню стійкість.

Для аналізу багатомірних об'єктів, до яких належить екологічно безпечно природокористування, на нашу думку, доцільно обрати теорію систем у межах системологічної парадигми [6, р. 22; 7]. Переваги підходу полягають у тому, що він фокусується на складних взаємодіях між частинами і цілим, відносинами і механізмами зворотного зв'язку.

Зворотність зв'язків і непередбачуваність є основними характеристиками функціонування будь-якої системи. Складні системи формуються

Рис. 1. Функціонування системи екологічно безпечного природокористування

Джерело: авторська розробка.

сукупністю незалежних елементів, що взаємодіють між собою, утворюючи направлений рух системи, який ніколи не є простою сукупністю напрямків руху окремих елементів системи, а лише результатом їхньої взаємодії [7]. Теорія складних систем заперечує чіткий і однозначний характер причинно-наслідкових зв'язків між елементами системи. Натомість стверджується, що елементам системи притаманні складні, нелінійні взаємодії, які визначають особливості системи та її подальші стани. Тому об'єктом дослідження екологічно безпечного природокористування має бути не стільки окремі складові (використання окремих природних ресурсів та їх відтворення), скільки складні взаємодії між ними.

Зв'язки між елементами можуть приводити як до позитивних, так і до негативних наслідків. Еволюція та інтенсивність змін усередині системи (екологічно безпечне природокористування) залежать від її початкового стану, соціально-економічної ситуації в країні та сукупності зовнішніх факторів. Тобто повоєнний період екологічно безпечного природокористування залежить від того стану, який буде на кінець війни, та траєкторії попереднього розвитку.

Необхідно наголосити, що синергетичний ефект від сукупності нелінійних взаємодій усередині системи спричиняє результат, що значно

перевищує суму дій окремих її елементів. Отже, виникають якісно нові структури, моделі, що відповідають внутрішній логіці розвитку системи та відображають процес її самоорганізації. Система екологічно безпечного природокористування є ефективною, якщо сукупний позитивний ефект від взаємодії між окремими елементами стає значним і зберігає ознаки сталості, якщо такий ефект повторюється та посилюється, то діє механізм позитивних зворотних зв'язків. Зміни, що відбуваються в країні (позитивні та негативні), приводять до еволюції системи, яка виражається в поетапному проходженні нею різних станів динамічної рівноваги подібно до процесів природної еволюції.

У дослідженні повоєнний період визначається як історичний часовий проміжок після закінчення збройного конфлікту або війни, коли країна, регіон намагаються відновити нормальний спосіб життя і змінювати свою суспільну, економічну та політичну систему. У повоєнний час можуть здійснюватися реконструкція та відновлення інфраструктури, соціальних служб, врегулювання міжнародних відносин, а також упровадження нових політичних та економічних реформ. За таких умов фактично відбуваються уточнення та переорієнтація векторів розвитку залежно від

стратегічних пріоритетів країни з урахуванням зовнішньої політики держави та соціально-економічних умов, які сформувалися на момент завершення конфлікту.

Оцінка ефективності системи екологічно безпечного природокористування в умовах повоєнного відновлення вимагає передусім розробки системи показників для визначення такої ефективності в довоєнний період, а також у майбутньому на основі науково обґрунтованих критеріїв та індикаторів подальших змін, обумовлених правом на відтворення нормальних природних умов життєдіяльності. Відправною точкою для подальших змін служить рівень екологічно безпечного природокористування та стан довкілля довоєнного періоду (стан 1) та кожен момент завершення воєнного конфлікту (стан 2). Проте зв'язок між цими двома станами може бути як незворотним, так і зворотним. Фактично, повоєнний розвиток екологічно безпечного природокористування (стан 3) може не повернутися до стану 1, а кардинально змінитися, утворюючи якісно новий стан. Наприклад, збільшення рівня задоволення потреб суспільства та його добробуту в повоєнний період не завжди означатиме погіршення екологічної ситуації – завдяки запровадженню нових ресурсо- та енергоощадних технологій на відновлених підприємствах.

Формуючи систему екологічно безпечного природокористування в умовах повоєнного відновлення, необхідно особливу увагу звернути на сталий розвиток. Комплекс підходів до сталості та екологічно безпечного природокористування як складних систем можна розглядати у тривимірному просторі, де осями будуть людина, економіка та природа. Відповідно залежно від диспропорцій превалюватимуть відхилення від сталого розвитку країни або певних територій. Напрямок координатної сітки визначатиме вплив на сталий розвиток (рис. 2).

Необхідно наголосити, що вектори сталого розвитку та його відхилення безпосередньо пов'язані з екологічно безпечним природокористуванням, оскільки порушення зміни останнього неминуче призведе до зміщення вектора сталості. Взаємозв'язок сталого розвитку із екологічно безпечним природокористуванням прослідковується через досягнення стійкості та життєздатності економіки та екологічні обмеження використання природних ресурсів у поєднанні з екологічними правами, обов'язками та безпекою населення.

В умовах розгортання євроінтеграційних процесів та структурних змін в економіці на тлі масштабних руйнувань від військових дій на території країни в повоєнний період ефективно екологічно

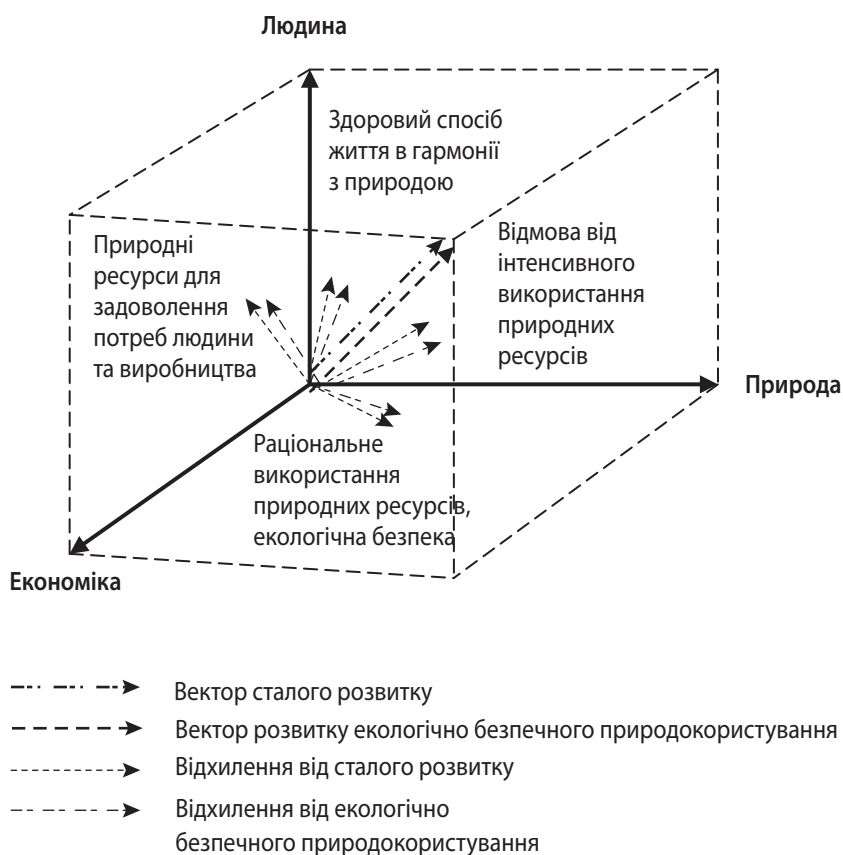

Рис. 2. Взаємозв'язок сталого розвитку з екологічно безпечним природокористуванням

Джерело: авторська розробка.

безпечне природокористування набуває значення стратегічного потенціалу держави, виконуючи роль індикатора соціально-економічних перетворень.

Серед основних завдань компетентним органам державної влади з питань європейської інтеграції було визначено інтеграцію України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки. Сутність завдання полягає в тому, що Європейський Союз визнає важливу роль нашої держави у формуванні новітньої архітектури загальноєвропейської безпеки у третьому тисячолітті. Стратегічно важливо, що ЄС прагне спільно з Україною розширити співпрацю та взаємодію в галузі безпеки і оборони, що має стати для нас гарантією національної безпеки. Принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і ЄС, а також його повноправних та асоційованих держав-членів [5, с. 150].

Уповоєнний період відновлення України розвиток системи екологічно безпечного природокористування передбачає формування фундаментальних передумов для забезпечення оптимального перебігу відповідних реформаційних процесів. Такі передумови мають охоплювати екологічні явища, що безпосередньо є матеріальним субстратом для здійснення процесів природокористування. Водночас напрямком розвитку екологічно безпечного природокористування повинен визначитися певною економічною метою, що формується в конкретному соціальному середовищі. Тобто такі передумови є сукупністю чинників соціального, екологічного та економічного характеру, а ті, своєю чергою, – компонентами концепції сталого розвитку як провідного напрямку майбутнього поступу людства. Відповідно, соціо-еколого-економічні передумови розвитку системи екологічно безпечного природокористування є чинниками, які забезпечують у контексті реалізації завдань сталого розвитку здійснення системного комплексу заходів, спрямованих на зміни сукупності суб'єктів життя суспільства, які забезпечують використання ним природних ресурсів для власних потреб з якомога мінімальним завданням шкоди довкіллю.

Необхідність ефективно використовувати наявний природно-ресурсний потенціал території та отримувати від нього віддачу має стати характерною ознакою розвитку України в повоєнний період відновлення. Питання екологічної безпеки набуватимуть пріоритетного значення як на державному, так і на регіональному рівні. У найближчому майбутньому екологія (екологічно безпечне природокористування) визначатиме норми та стиль життя суспільства. Надмірна концентрація екологічно небезпечних виробництв, застаріле та неефектив-

не природоохоронне обладнання на завершальних стадіях технологічних ланцюгів, ненадійність технічних систем і низька кваліфікація кадрів на підприємствах підвищеного екологічного ризику можуть стати в повоєнний період додатковою причиною соціального та політичного напруження в суспільстві.

В Україні необхідно активно розвивати та запроваджувати стратегічний підхід до планування ефективного розвитку екологічно безпечного природокористування. Вже сьогодні суттєво видозмінюються функції, що реалізуються під час планувального процесу, зазнає змін власне роль планування в системі державного та місцевого управління. Воно поступово стає інструментом підвищення конкурентоспроможності, засобом згуртування різних суб'єктів навколо нових цінностей і довгострокових пріоритетів. Саме тому головним завданням під час формування стратегічних пріоритетів формування ефективної системи екологічно безпечного природокористування є дотримання таких основних принципів:

- ✦ орієнтація на потреби й інтереси населення;
- ✦ консенсус щодо довготермінової мети розвитку країни;
- ✦ усебічність і цілісність;
- ✦ проведення комплексного аналізу екологічно безпечного природокористування;
- ✦ обов'язковість моніторингу та оцінювання;
- ✦ розбудова наявних механізмів і стратегій;
- ✦ зв'язок між національним і місцевим рівнями.

Сучасним інструментом управління екологічно безпечним природокористуванням в умовах швидких змін у зовнішньому середовищі та воєнних дій на території країни та пов'язаної з цим невизначеності є стратегічне управління. Ключові характеристики останнього такі: розвиток країни та її території в довгостроковій перспективі за допомогою формування динамічного балансу із зовнішнім середовищем; погляд назовні, пошук нових можливостей у конкурентній боротьбі, відстеження змін у зовнішньому середовищі й адаптація до них; орієнтація на довгострокову перспективу; основними чинниками формування системи управління є люди, інформаційне забезпечення. Оцінка ефективної діяльності та управління виражається в тому, наскільки своєчасно екологічно безпечне природокористування може реагувати на нові виклики та змінюватися залежно від них. Стратегічне планування формування ефективної системи екологічно безпечного природокористування спрямоване на вирішення одного із основних завдань: пошук ключових точок, куди необхідно спрямовувати доступні ресурси, щоб забезпечити нормальне

відтворення та розвиток системи життєдіяльності території [8, с. 24].

У сучасних умовах, насамперед обмеженості фінансових ресурсів, неможливо чітко визначити пріоритети формування ефективної системи екологічно безпечного природокористування, що визначають напрями переорієнтації наявних ресурсів та пошуку додаткових. Згідно з цим на першому етапі формування стратегічних пріоритетів необхідно виявити специфіку складових, що в перспективі можуть стати пріоритетами, цілі та сценарії їх розвитку. Тобто проаналізувати всі складові та зовнішні чинники, окреслити конкурентні переваги та обґрунтувати стратегічний вибір конкретними фактами. Наступний етап передбачає складання результатів соціально-економічного та екологічного аналізу, що можна зобразити як профіль країни в розрізі екологічно безпечного природокористування.

На основі отриманих даних і відповідно до моделі бажаних перспектив формується стратегія, що окреслює різносторонній оптимістичний погляд на розвиток і є основою окреслених завдань, виконання яких буде визначено стратегією. Необхідно зазначити, що стратегічний підхід має орієнтуватися на певну складову, тобто бути унікальним. З урахуванням цього розробляються пріоритети, стратегічні цілі та оперативні завдання розвитку. Стратегічні пріоритети мають включати найважливіші цілі, бути прозорими та зрозумілими. Відповідно, цілі призначені для конкретизації пріоритетів у середньостроковій перспективі та мають бути конкретними, вимірюваними, взаємоузгодженими, реалістичними та обмеженими в часі.

До основних принципів стратегічного планування ефективної системи екологічно безпечного природокористування належать такі:

- ✦ *орієнтація на потреби й інтереси людей*, тобто в центрі уваги – людина та поліпшення умов її життєдіяльності;
- ✦ *реалістично сформований підхід до довготермінової мети*, чіткі терміни виконання поставлених завдань та узгодженість дій усіх зацікавлених сторін;
- ✦ *усебічність і цілісність*, тобто гармонійне поєднання економічних, соціальних та екологічних завдань, усвідомлення того, що в разі потреби мають бути компроміси;
- ✦ *спрямованість на чіткі бюджетні пріоритети*, тобто відповідність запланованих заходів, спрямованих на досягнення цілей, наявним фінансовим ресурсам;
- ✦ *обов'язковість моніторингу й оцінювання*, що дозволяє своєчасно виявляти проблеми та потреби в коригуванні;

- ✦ *зв'язок між національним і місцевим рівнями*: на національному рівні – визначення основних стратегічних принципів і напрямів, а на місцевому – детальне планування, упровадження та моніторинг.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що ефективна система екологічно безпечного природокористування в Україні має базуватися на створенні та запровадженні модернізаційних напрямів розвитку країни та її територій в довгостроковій перспективі. До *ключових стратегічних пріоритетів* формування такої системи належать:

- ✦ досягнення європейських стандартів екологічно безпечного природокористування;
- ✦ інтеграція кліматичних цілей в усі сектори економіки та суспільного життя;
- ✦ зменшення та запобігання забрудненню навколишнього природного середовища;
- ✦ збалансоване використання природних ресурсів та підтримання їх належної якості;
- ✦ відновлення природоохоронних територій;
- ✦ забезпечення (дотримання принципів) сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України (рис. 3).

Таким чином, з метою повоєнного відновлення країни, інтеграції економіки в європейський простір Україні необхідно реалізувати масштабну програму відновлення, чільне місце в якій має належати формуванню та структуризації ефективної системи екологічно безпечного природокористування. Метою реалізації виділених пріоритетів ефективної системи екологічно безпечного природокористування є створення умов для досягнення добробуту населення; формування територіальної самобутньої соціо-еколого-економічної системи; протидія антропогенному перевантаженню та деградації ландшафту; збереження культурних цінностей; забезпечення відтворення та довготривалого використання природних ресурсів для економіки та інших сфер господарської діяльності.

ВИСНОВКИ

Включення до традиційного поняття національної безпеки екологічної складової обумовлене становленням концепції екологічної безпеки та визнанням світовою спільнотою нагальної потреби дотримання принципових положень сталого розвитку країн і регіонів. На основі здійсненого аналізу екологічної безпеки України запропоновано розглядати екологічно безпечно природокористування як концепцію, що вказує на особливості використання природних ресурсів і середовища з урахуванням екологічних аспектів та збереження природних балансів. В умовах повоєнного відновлення видозмінюються функції, що реалізуються

Рис. 3. Стратегічні пріоритети формування ефективної системи екологічно безпечного природокористування

Джерело: авторська розробка.

під час планувального процесу, зазнає змін власне роль планування в системі державного та місцевого управління. Воно поступово стає інструментом підвищення конкурентоспроможності, засобом згуртування різних суб'єктів навколо нових цінностей і довгострокових пріоритетів. У повоєнний період ефективно екологічно безпечно природокористування набуває значення стратегічного потенціалу держави, виконуючи роль індикатора соціально-економічних перетворень та визначатиме норми і стиль життя суспільства.

На нашу думку, перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають в обґрунтуванні алгоритму інституціоналізації системи та в розробці механізмів ефективного екологічно безпечного природокористування за повоєнних умов відродження. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анісімова Г. В., Донець О. В. Екосистемний підхід до відновлення (відтворення) природних ресур-

сів та комплексів як основа сучасного концепту формування національної екологічної політики. *Екологічне право*. 2020. Вип. 2. С. 7–13.

DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.2.1>

2. Бредіхіна В. Л., Вертегел Є. П., Куртіш Л. А. Правове забезпечення відновлення природних ресурсів України під час війни та в післявоєнний період. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 336–342. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/81.pdf
3. Шварц Д. Названо суму збитків, яких завдала українському довіллю війна. *УНІАН*. 20.10.2023. URL: <https://www.unian.ua/ecology/viyna-v-ukrajini-stala-vidoma-suma-zbitkiv-zavdanih-dovkilliyu-cherез-viynu-12431238.html>
4. Хилько М. І. Екологічна безпека України : навч. посіб. Київ, 2017. 266 с.
5. Павліха Н. В., Федина К. М. Організаційно-економічні основи екологічно безпечного природокористування : монографія. Київ : Кондор, 2017. 270 с.
6. Florida R. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. Basic Books, 2003. 434 p.

7. Waldrop M. *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*. New York: Touchstone Books, 1992. 380 p.
8. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку: практичне посіб. [Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO»]. Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. 92 с.

REFERENCES

- Anisimova, H. V., and Donets, O. V. "Ekosystemnyi pidkhid do vidnovlennia (vidtvorennia) pryrodnykh resursiv ta kompleksiv yak osnova suchasnoho kontseptu formuvannia natsionalnoi ekolohichnoi polityky" [Ecosystem Approach to Restoration (Reproduction) of Natural Resources and Complexes as the Basis of the Modern Concept of National Environmental Policy]. *Ekolohichne pravo*, no. 2 (2020): 7-13.
DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.2.1>
- Berdanova, O., and Vakulenko, V. *Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku* [Strategic Planning of Local Development]. Kyiv: TOV «Sofia-A», 2012.
- Bredikhina, V. L., Verhel, Ye. P., and Kurtish, L. A. "Pravove zabezpechennia vidnovlennia pryrodnykh

- resursiv Ukrainy pid chas viiny ta v pislivoiennyi period" [Legal Support for the Restoration of Ukraine's Natural Resources during the War and in the Post-war Period]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, no. 10 (2022): 336-342. http://lsej.org.ua/10_2022/81.pdf
- Florida, R. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. Basic Books, 2003.
- Khylko, M. I. *Ekolohichna bezpeka Ukrainy* [Environmental Security of Ukraine]. Kyiv, 2017.
- Pavlikha, N. V., and Fedyna, K. M. *Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy ekolohichno bezpechnoho pryrodokorystuvannia* [Organizational and Economic Foundations of Ecologically Safe Nature Management]. Kyiv: Kondor, 2017.
- Shvarts, D. "Nazvano sumu zbytkiv, yakikh zavdala ukrainskomu dovkilliu viina" [The Amount of Damage Caused to the Ukrainian Environment by the War Is Named]. *UNIАН*. October 20, 2023. <https://www.unian.ua/ecology/viyna-v-ukrajini-stalavidoma-suma-zbitkiv-zavdanih-dovkilliyu-cherez-viynu-12431238.html>
- Waldrop, M. *Complexity: The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*. New York: Touchstone Books, 1992.